

Kitap Tanıtımı (Book Review)

İslâm'ın Âlim Modeli
İMÂM ZEYD B. ALİ'NİN MEKTUPLARI
(H.75-122/M.694-740)

Prof. Dr. İsa DOĞAN

Kardeşler Ofset-Matbaacılık, Samsun 2012, 360 sayfa.

Yrd. Doç. Dr. Hüseyin DOĞAN

MŞÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

husevindogan5555@hotmail.com

Son zamanlarda ilk dönem İslâm düşüncesi ve tarihi ile ilgili araştırma yapmak isteyenlere örnek olmak ve onları fikirsel ve düşünsel açıdan yeniden harekete geçirerek başta İslâm olmak üzere İslâmî ilimlerin gelişimine yönelik son derece önemli çalışmaların yapıldığı bir gerçektir. Bunun da ötesinde, son yıllarda İslâmî ilimlere dair emek ürünü birçok eserin kitapçı raflarında yerini almış olması, gerçekte bu ilimlerin meraklıları ile mesaisini sürdürenlere büyük bir heyecan ve huzur vermektedir. Kelâm ve mezhepler tarihi alanlarıyla ilgili yapılan bu çalışmalar, hem mezkur bilim dallarının gelişmesine katkıda bulunmakta hem de bu alanlarla alakalı akademik ve bilimsel düzeydeki boşluğu önemli ölçüde doldurmaktadır.

Hiç kuşkusuz son dönemdeki bu temel çalışmalardan birisi de, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Kelâm Anabilim Dalı Öğretim Üyesi **Prof. Dr. İsa DOĞAN** tarafından hazırlanan “**İslâm'ın Alim Modeli İmâm Zeyd B. Ali'nin Mektupları**” isimli çalışmadır.

Eser, önsöz dışında **üç bölüm**den müteşekkildir. Yazar, eserinin sonuna ayrıca bir sonuç bölümü açmayı ve dizin kısmı oluşturmayı gerekli görmemiştir. Bu haliyle eser, mahiyeti itibarıyla temelde ikiye ayrılmış olmakta olup yarısı telif yarısı da tercüme niteliğindedir.

Yazar, eserin önsözünde ifade ettiği üzere İmâm Zeyd b. Ali'yi araştırma, sorgulama ve incelemeye dayalı akılcı-bilimsel sistemin ilk temsilcisi olarak kabul etmekte ve onu bu yönüyle Ehl-i Beyt içinde yetişmiş ilk İslâm bilgini ve mütefekkeri olarak değerlendirmektedir. Yazar bu istikamette şunları söylemektedir:

“...Hz. Peygamber (sav) miras olarak sadece Kur'ân'ı ve öğrettiklerini (Sünnet) bırakmış ve âlimleri de kendisinin vârisi olarak kabul etmiştir. Âlimler, Peygamber'den itibaren İslâm'daki bilimsel gelişmeleri ve kültür mirasını yaşadıkları zamana ve gelecek nesillere taşıyan zincirin halkalarını oluşturmaktadırlar. Bu halkalardaki kopukluk, insanlığın vahiy öncesi câhilî ve karanlık günlerine yeniden dönmesi anlamına gelmektedir. Tarihteki bilimsel gelişmelerin ve kültür mirasının halkalarını

teşkil eden bilim adamlarının eserlerini ve görüşlerini ortaya çıkarmak, onları insanlığın istifadesine ve hizmetine sunmak son derece önemli bir dinî görevdir. Bu itibarla çağımızın İslâm'dan, İslâmî hayattan uzaklaşması karşısında söz olarak söyleyebileceğimiz hususlardan birisi de, Kur'ân merkezli din anlayışının hayata geçirilmesinin gerekliliğini vurgulamaktır. Buna göre İmâm Zeyd b. Ali'nin bu kitapta tercümesini sunmuş olduğumuz görüşleri ve eserleri, Kur'ân'a dönüş yolunda büyük bir önem ve kıymet arz etmektedir..." (ss. 5-6).

Yazar, birinci bölümde İmâm Zeyd b. Ali'nin hayatı, yaşadığı çevre, ilmî kişiliği, eserleri, siyasî ve itikadî görüşleri ile yönetime karşı başlatmış olduğu isyanı ve bu isyanın sonuçları üzerinde durmaktadır (ss. 9-30).

Şöyle ki, İmâm Zeyd b. Ali, mutedil bir ailenin çocuğu olup çok genç yaşta babası Ali Zeynelâbidin'i kaybetmiş ve öksüz kalmıştır. Babasından sonra onun bakımı ve yetişmesi için ağabeyi Muhammed el-Bâkır (114/732) seferber olmuştur (ss.16). Babası ise çok saygın, nitelikli, dikkat çekici ve herkes tarafından itibar gören bir karakterde idi (ss. 17-21). İmâm Zeyd b. Ali, küçüklüğünden itibaren kusursuz bir İslâmî terbiye ile yetişmiş, zühd, kerem ve güzel ahlâk sahibi bir kişilikti (ss. 21).

Yazar, Zeyd b. Ali'nin çocuklukta tanıştığı ve içinde büyüdüğü sosyal ve kültürel ortam ile yaşamış olduğu siyasî atmosfer hakkında bilimsel bazı tespitlerde bulunmaktadır. Yazar, bu tespitleriyle İmâm Zeyd'in kişiliğinin oluşması ve daha sonraları da bir aksiyon insanı olması yönünde, bu değişkenlerin onun hayatında önemli birer tesirleri olduğunu düşünmektedir. Yazara göre Zeyd b. Ali, bilimsel kişiliği ve ilmî görüşleri noktasında hemen hemen bütün çevrenin ve ilim adamlarının ilmî ve dinî saygınlığını kazanmış, hatta bilimsel bir otorite olarak kabul edilmiştir. Yazarın şu ifadeleri bu anlamda kayda değerdir: "Esasında babasını çok küçük yaşta kaybetmesi ve genç oluşu Zeyd b. Ali'yi kardeşlerinden farklı bir yapıya soktu. Muhammed el-Bâkır ve Ca'fer es-Sâdık'ın aksine, özellikle başta Kûfe'ye olmak üzere çevre kasabalara seyahatler yapmaya ve insanlarla haşır neşir olmaya başladı. Bu şekilde daha genç yaşta çevresindeki ve etrafındaki siyasî ve fikrî hareketleri gözleme ve değerlendirme imkanı buldu. Hayatının ilk yıllarında Kur'ân'ı ezberleyen, sünneti ve fıkıh ilmini öğrenen Zeyd b. Ali, küçük yaştan itibaren ilme son derece istekli idi. Babasından sonra bir taraftan ağabeyi ve kardeşi olan Muhammed el-Bâkır'ın derslerini takip ediyor, diğer taraftan da Medine'nin dışına çıkarak Ebû Hanîfe (150/757) ve Vâsıl b. Atâ (131/748) ile görüşüyordu" (ss. 17). Zeyd b. Ali'nin dinî ve kültürel hayatındaki en büyük değişim ve gelişimin nedeni, belki de Vâsıl b. Atâ ile olan karşılaşması ya da ilişkisidir. Çünkü insanların din anlayışı ve fikir hayatı, yaşadığı olaylar, çevresi hatta hayat tecrübesi temeline dayanmaktadır. Bilindiği üzere Vâsıl b. Atâ, sıradan kötülükler karşı "emri bi'l-ma'rûf ve nehyi 'ani'l-münker" yapmasının yanı sıra zalim idarecilere karşı çıkmayı (hurûc), yani ayaklanmayı gerekli gören bir bilim ve siyaset insanıydı. Üstelik o, Ali evladına da meyilli olduğu için Zeyd b. Ali, onun fikir ve görüşlerine kayıtsız kalmamıştır. Bilindiği üzere Ebû Hanîfe, Vâsıl ve İmâm Zeyd'i bir araya getiren ve her alanda onların birlikteliğini sağlayan en önemli unsur, Arap olmayan (*mevâlî*) Müslümanların, sosyal ve siyasî haklarının diğer Araplarca gasp

edilmesidir (ss. 27). Yazar, bu doğrultudaki açıklamalarına şu şekilde devam etmektedir: “Bütün İslâm alimleri, Zeyd b. Ali’yi taktirde ittifak ettikleri gibi, hiçbir âlimi takdir konusunda bu denli birleşmemişlerdir. Ehl-i Sünnet, Mürcie, Mu‘tezile ve Şi‘a’ya mensup pek çok âlim, onun, ilimde ‘imâm’ ve fıkihta ‘hucet’ olduğu üzerinde ittifak etmişlerdir. O, insanların helâl ve harâmı en iyi bilenlerinden idi. Bütün âbidler, zâhidler ve diğerleri onun ilim ve ahlâkta bir benzerinin olmadığı noktasında görüş birliğine varmışlardır” (ss. 83).

Bu bölümde İmâm Zeyd b. Ali’nin âlim, zâhid, âbid, fakîh, geniş düşünceli, bilgili ve derin ufuklu bir aksiyon insanı olduğuna (ss. 54-72) vurgu yapan yazar ayrıca, siyasî ve itikâdî görüşlerinin belirginleşmesi ve şekillenmesi bağlamında kendisine çok yakın duran fikir ve düşünce arkadaşlarına da dikkati çekmektedir. Öyle ki, yazar, Zeyd b. Ali’nin özellikle de tevhiğ, adâlet, imân, küfür, va‘d ve va‘id ile emri bi’l-ma‘rûf ve’n nehyi ‘ani’l-münker konusunda, Kur’ân ve hadis merkezli bir din anlayışı ortaya koymuş olduğu görüşündedir (ss. 29-34). Çünkü o, her konudaki görüş ve düşüncesini öncelikle Kur’ân ve hadislere dayandırmış bir şahsiyettir (ss. 34). İmâm Zeyd, İslâm tarihinde siyasal ayrışmaların (ihtilâflar) ve inançsal kamplaşmaların (mezhepler) belirmesi veya teşekkülünde birinci derecede etkili temel problem olan hilâfet sorununun, dinî bir sorun olduğunu söyleyen ilk kişidir (ss. 38). Bu açıdan Zeyd b. Ali’ye göre hilâfet veya imâmetin temel kriteri, “ilim”dir. Buna göre, insanların en âlim ve dindar olanının halife olması ya da bu makamda bulunması gerekir (ss. 39).

İmâm Zeyd’in, ilim konusuna bakışı da erken dönem olmasına rağmen son derece orijinaldir ve kendinden önce oluşturulmuş olan ilim ve bilim anlayışından tamamen farklıdır. İlimin, sırf Allah rızası için yapıldığında insanları makam olarak çok yüksek ahlâkî ve derûnî mertebelere ulaştıracağını temel düstur edinen Zeyd b. Ali, ilmi ve ibadeti hayatın esası ve temel gayesi olarak kabul etmiştir. Nitekim İmâm Zeyd: “On üç sene kendimi Kur’ân’a vakfettim, onu okudum, inceledim. Allah’tan rızık ve nimet istemenin yolunu ise, ilim ve ibadet olarak gördüm” demiştir (ss. 21). Zira o, sadece bilim adamlarının sahip olduğu büyük bir ferasete sahiptir. Çünkü feraset, akıl gücü, deneyimlerin çokluğu ve duyarlı davranışların kuvvetinden oluşmaktadır (ss. 88).

Ancak ne hazindir ki, Zeyd b. Ali gibi din, ilim, irfân, ibadet ve ahlâk konusunda bu denli nitelikleri haiz bir insanın yaşadığı ve içinde hayatını idame ettirdiği dönem, sosyal ve siyasî bakımdan çok da parlak bir dönem değildir. Dinî ve siyasî karmaşanın tavan yaptığı, insan onuru ve haklarının ihlal ve istismar edildiği; zülüm, sürgün ve horlamanın azami dereceye vardığı bir dönemde yaşamış olan Zeyd b. Ali, bu durumdan çok etkilenmiştir. Öyle anlaşılıyor ki, onun Emevîler’e karşı ayaklanmasında ve isyan etmesinde yukarıda bahsi geçen nedenlerin çok etkili olduğu anlaşılmaktadır. Yazar bu doğrultuda Zeyd b. Ali ile ilgili olarak şu haklı tespitlerini paylaşmaktadır: “Zeyd b. Ali, dinin istismar edildiği, haram ve helallerin karıştığı, ırkçılığın, adaletsizliği, zulmün, sürgün ve esaretin, öldürme ve öldürtmenin yönetim esası haline geldiği bir devirde yaşamıştır. Siyasîlerin görüşlerini eleştirmek bir yana, dinî konularda bilimsel ve yeni fikirler üreten bilim adamlarının katledildiği bu devirde Emevîler, siyasette kendilerine rakip gördükleri Ali evladının soyuna sopuna sövmeyi de ihmal

etmemişlerdir. Zeyd b. Ali, atalarına söven, onlara eziyetlerini savaşa kadar götüren Emevîler'in ve taraftarlarının düşmanlıklarını görüyor, kendi ailesinin ve Peygamber'in (sav) soyunun bunlara katlanmasına, kendilerini ve inançlarını gizlemek zorunda kalmalarına çok üzülyordu... Emevîler döneminde haram ve helallerin kaldırıldığını, İslâm'ın temel ilkelerinin yerine başka şeylerin geldiğini, Peygamber'in sünnetinin öldürülüp İslâm'ın ruhuna aykırı bidatlerin diriltildiğini, farzların ihmal edilip hakların zâyi edildiğini; haramların ve günahların işlendiğini, suçların ve fiskların açığa çıktığını görmemek ve bu olumsuzluklarla yaşamamak mümkün değildi" (ss. 39). İşte İmâm Zeyd, mevcut yönetimin veya siyasî erkin söz konusu bu kasıtlı ve vurdumduymaz tavrına dur demek istemiş, Kur'ân ve sünnetin hakimiyetinin mücadelesini vermiştir. Çünkü Zeyd b. Ali'ye göre, savaşın, çekişmenin ve ayrışmanın en büyük nedeni dünyevî ihtiraslar, tutkular, cahillik ve kişisel beklentilerdir. Öyle ki, Ebu Hanîfe, Zeyd b. Ali'nin ayaklanışını, *Hz. Peygamber'in Bedir günündeki kıyamına* (ayaklanış) benzetmiştir (ss. 83).

Yazar, bu bölümü, İmâm Zeyd b. Ali'ye ait eserlerin bir çeşit listesini sunarak tamamlamaktadır. Eş'arî kelâmcılarından 'Abdülkâhir el-Bağdâdî kendi eserinde bildirdiği üzere İmâm Zeyd b. Ali'nin, "*Kitâbu'r-Redd 'ale'l-Kaderiyye mine'l-Kur'ân*" isimli bir çalışması bulunmaktadır (el-Bağdâdî, *Mezhepler...*, s. 340). Hatta el-Bağdâdî, yazdığı kitap ve risaleleri ile İmâm Zeyd'in, Ehl-i Sünnet'in ilk ve büyük temsilcilerinden birisi olduğunu da beyan etmektedir (ss. 98). Ayrıca onun, "*el-Cedel ma'a'l-Mürce'*" ve "*İsbâtu Vasiyyeti Emîri'l-Mü'minîn ve İsbâtu İmâmetih ve İmâmeti'l-Hasan ve'l-Hüseyin*" adında iki çalışması daha bulunmaktadır (ss. 98). Yazara göre o, esasında bütün kitap ve risalelerini (çalışmalarını) "*Mecmû'u Kütübi ve Resâili'l-İmâm Zeyd'*" isimli eserinde birleştirmiş ve bir araya toplamıştır (ss. 97).

Yazar ikinci bölümde, aslında eserin isminden de anlaşılacağı üzere İmâm Zeyd b. Ali'ye aidiyeti kesinleşmiş olan "*Kitâbu Resâi'l-İmâmi'l-A'zâm Zeyd b. 'Ali'*" isimli kitabının bölümler/konular halinde tercümesini sunmaktadır:

Bu kitabın en önemli kısmını "*imân*" konusu oluşturmaktadır. Zeyd b. Ali, "*imân*" konusuna öncelikle Mürce'yi reddederek başlamaktadır. Çünkü ona göre "*imân*" konusunda temel referans noktası, Kur'ân'ın bizzat kendisidir (ss. 102-103). O, nebîlerin gönderilmesinin (risâlet) ve onlara tam bir tasdikle imân etmenin lüzumu üzerinde durmaktadır (ss. 104). Müşriklere yönelik Kur'ân âyetleri ile büyük günah sahiplerini korkutma üzerine ifade edilen sem'î deliller konusunu da işleyen İmâm Zeyd, "*imân*"ın insan benliğinin içsel (kalbî) bir tepkisi olduğunu vurgulamaktadır (ss. 106-122). Anlaşıldığı kadarıyla o, "*imân*"ı oluşturan ya da kuvvetlendiren temel unsurların "*tasdik*", "*amel*" ve "*takva*" olduğunu ifadeye çalışmaktadır. Nitekim o, bu hususta şunları söylemektedir: "*İmânın hakikati ameldir. Yani amel olmazsa, imân gerçekleşmiş olmaz*" (ss. 123, 128-132). Bu kısımda "*imân*" ile "*küfrün*" hakikatine de açıklık getiren İmâm Zeyd, Allah'a şirk olan küfür, Allah'ın indirdiği şeyle hükmetmeyen küfür, Allah'ın haram kıldığı haksız yere adam öldürmenin küfrü, şükürü eda edilmeyen nimetler sebebiyle nimetleri inkar edenin küfrü, Allah'tan ümit kesmenin küfrü ve Allah'a şükretmemekle ortaya çıkan küfür olmak üzere altı çeşit

küfürden bahsetmektedir (ss.136-137). Şefaatin, ancak Allah'ın rızasına kavuşmuş yahut da o rızaya mazhar olmuş kişilere yönelik bir uygulama olduğunu kabul eden İmâm Zeyd (ss. 147), şirk ve küfür ehlinin şefaatten nasiplenmesinin hiçbir şekilde mümkün olamayacağını düşünmekte ve savunmaktadır (ss. 147-156).

Zeyd b. Ali, "*imâmetin sübûtu*" konusuna ise şu sözleriyle başlamaktadır: "Bunlar, Rabbinin makamından korkan, nefsi ve dini için O'nun rızasını arayan, Allah ve Resulü'ne itaat eden, şüpheden kaçınan, zannı, propagandayı, nefsanî arzuları, şüpheleri, kişisel görüşleri ve kıyası bir tarafa atan; bunu yaparken kesin, doğru ve yakîn delillerle hakkı, Allah ve Resulü'ne itaati tutan ve böylece hakkın karşına geçerek muhalefet edenlere delil getiren, Resulüllâh'ın (salât ve selâm onun, ehl-i beytinin ve Bedir'deki arkadaşlarının üzerine olsun) Allah'ın Kitabı'ndan ve Nebîsi'nin sünnetinden getirdiklerini vâcip gören bir kişinin sözleridir. Resulüllâh'tan sonra ümmet, Allah'ın kitabı ve Nebîsi'nin sünneti üzerinde birleşmemiştir. Biz de ümmetin söylediklerini, ümmetin görüşü olarak değerlendirmedik. Bu yüzden ümmetin dediği şey, o ümmetin görüşü değildir. Ümmet, anlamadan, bilmeden ve hiçbir delil de olmadan ihtilaf etmiştir. Çünkü görüş bazen hata eder, bazen de isabet eder; bazen hata edip bazen de isabet ettiği şey delil olmadığı gibi, gerçek ve inandırıcı da değildir..." (ss. 158). İmâm Zeyd'e göre, insanlar arasında hakkı teslim edecek ve gözetecek ya da onlara arasında adaleti ve eşitliği sağlayacak bir yöneticiye (imâm) her zaman ihtiyaç vardır (ss. 160-161). Bu konuda da şunları söylemektedir: "...İnsanların kendilerine namaz kıldırarak, bayramlarını başlatacak, zekâtlarını toplayacak, sonra da onları fakirlere dağıtacak, onların ganimetlerini alıp taksim edecek, aralarında hükmedecek, kuvvetliden alıp zayıfa verecek ve onlarla ilgili cezaları uygulayacak bir valiye ihtiyaçları var mıdır? Her iki fırka da aralarında hakkı uygulayacak ve kendilerine kanunlarla muamele yapacak bir vali gerekir, dediler. Biz de, onların bu sözlerinin doğru olduğunu, aralarında hakkı uygulayacak ve kendilerine kanunlarla işlem yapacak bir valinin gerektiğini söyledik ve kabul ettik..." (ss. 161). Öyle anlaşılıyor ki, İmâm Zed b. Ali'ye göre yönetime gelecek kişide aranması gereken temel yeterliliklerin başında din, ilim, adalet, sabır nitelikleri ile şurâ kararı gelmektedir.

Zeyd b. Ali'ye göre Allah Resulü (sav), "*vasiyet*"te bulunmuştur. Zira onca, vasiyetin Kur'ân'dan da delilleri (Mâide, 5/106; Bakara, 2/180) mevcuttur: "... Şayet Resulüllâh vasiyet etmiştir; ama bizler, kimi vasiyet ettiğini bilmiyoruz derlerse, şüphesiz Kur'ân'da onun vasisinin delilleri vardır. Çünkü Resulüllâh (sav), insanların en hayırlısı ve insanların en âlim olanı idi. Öyleyse kendisinden sonra vâsisinin de insanların en hayırlısı, en âlimi, Peygamber'in emrine en itaatkârı, onun vasiyetini en iyi yerine getireni ve Peygamber'e göre insanların en doğru olanı olması gerekir" (ss. 175). O, bu konuda Kur'ân'daki şu âyeti delil olarak getirmektedir: "Allah'ın Kitâbı'na göre, akrabalar birbirlerine vâris olmaya daha uygundurlar (Enfâl, 8/75)". İmâmetin Hz. Hasan, Hz. Hüseyin ve onların soyundan gelenlerin hakkı olduğunu ispata çalışan İmâm Zeyd (ss. 179-181), Ehl-i Beyt'in yüceliğini ve önceliğini her fırsatta yinelemeye çalışmıştır: "Resulüllâh (sav) şöyle dedi: Şüphesiz size bıraktığım şu şeye tutunursanız, asla doğru yoldan çıkmazsınız: Allah'ın Kitab'ı ve Ehl-i Beyt'im. O ikisi, havza

ulaşınca kadar asla birbirinden ayrılmayacaklardır... İnsanların, insanlara en üstünü ve onların en liyakatli olanı Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'dir. Çünkü onlar, Resulüllâh'ın zürriyeti ve onun çocuklarıdır. Yaşının büyük olması dışında Hz. Hasan'ın, Hz. Hüseyin'e üstünlüğü yoktur. Resulüllâh'ın, o ikisi hakkında söylediği sözler aynıdır. Onların ikisi de, Resulüllâh'ın zürriyetidir ve o ikisi ona diğer insanlardan daha yakındır." (ss. 178-179).

İmâm Zeyd, "*Kitâbu'l-Cevâb 'ale'l-Mücbire (Cebriyecilere Cevap)*" kısmında ise, Cebriye ile Müşebbihe'nin dinî ve itikâdî görüşlerini eleştirmekte ve yermektedir: "Allah, onların görüşlerinden münezzehtir. Çünkü onlar, Allah'ın, kendisini inkarı, inançsızlığı ve Allah'ı yalanlamayı yarattığını söylemişlerdir... Cebriyeciler ve Allah'ı benzetenler (Müşebbihe), bütün kötülükleri, zulmü, adaletsizliği ve akılsızlığı kendi üzerlerinden atıp her yönden Allah'a nispet ettiler. Allah bizi, isyankâr ve günahkâr olarak yarattı; sonra da bizlere ateşle azap etti ve bize zulmetti, dediler. Bundan daha büyük bir olay olabilir mi? Allah'ın kendini vafettığı şeylere bundan daha büyük bir olay, daha açık bir zulüm ve adaletsizlik olabilir mi?!" (ss. 185-187). Zeyd b. Ali, Cebriye ve Müşebbihe'nin yukarıda bahse konu olan görüşlerinin hiçbir biçimde geçerliliği ve tutarlılığının olmadığını düşünmekte ve bunların dinî nasslar açısından karşı karşıya bırakabileceği bazı tehlikelere dikkati çekmektedir: "Hayır! Peygamberleri gönderene yemin ederim ki, bunlar (Cebriye ve Müşebbihe'nin görüşleri) hâkimler hâkiminin sıfatı değildir. Aksine Yüce Allah, insanları mükellef ve güç sahibi olarak, kendilerine deliller verilmiş olarak, emredilmiş ve nehyedilmiş olarak yaratmıştır. Yüce Allah, bize iyiliği emretmiş, iyilik yapmamıza engel çıkarmamıştır. O, kötülüğü yasaklamış ve kötülük yapmaya zorlamamıştır... O Allah ki, adaleti ve iyiliği emreder, çirkinliği ve kötülüğü yasaklar. Nitekim O, şöyle buyurmuştur: '*Allah, herkesi ancak gücünün yettiği kadarıyla sorumlu tutar*' (Bakara, 2/286). Aksine insanları, güçlerinin yettiği şeylerden daha aزیyla yükümlü tutmuş ve onlara hak ettiklerinden daha fazlasını vermiştir. Buna karşılık onlardan bir menfaat talep etmemiş ve onların hatasını ganimet bilmiştir" (ss. 186-187).

Bu bölümün "*Kitâbu's-Safve (En Seçkin Kişi)*" bölümünde ise İmâm Zeyd b. Ali, ana hatlarıyla ümmetin müntesipleri arasındaki derin görüş ve fikir ayrılıklarına dikkati çekmektedir (ss. 189-190). İmâm Zeyd, bu ayrılıkların ve farklılıkların başlıca nedenleri olarak nefsânî ve şeytânî arzuları, insanî ve dünyevî ihtirasları hatta menfaatleri göstermektedir (ss. 190-192). Peygambere yakınlıkları dolayısıyla Ehl-i Beyt'in diğer insanlardan daha faziletli ve üstün olduğunu dile getiren İmâm Zeyd, ihtilaf ya da görüş farklılıkları söz konusu olduğunda temel hakemin Kur'ân olduğunu söylemektedir: "Ömrüme yemin ederim ki, şunu çok iyi biliyoruz ki insanların en âlim olanı Kur'ân'ı en iyi bilenidir; insanların en doğru yolda olanı da Kur'ân'la amel eden ve Kur'ân'ın içindekilere tâbi olandır" (ss. 193-194). Bu itibarla Ehl-i Beyt'in, peygamber ailesiyle olan yakın münasebetine dikkat çeken İmâm Zeyd, bu ailenin ve onun neslinin her daim itibar görmesi gerektiğini düşünmektedir. Çünkü ona göre, "Allah, Hz. Muhammed'in zürriyetini ve ailesini Peygamber'e (sav) diğer insanlardan daha yakın kılmıştır" (ss. 219). Tıpkı dinler arasında olduğu gibi insanlar arasında da bir tür üstünlük ve faziletin

söz konusu olabileceğini kabul eden Zeyd b. Ali, bu hususta Kur'ân'dan deliller de sunmaktadır. Özellikle de Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin'in ümmetin imamı olarak kabul edilmesi gerçeğine vurgu yaparak bu bağlamda Muâviye'yi aşırı derecede eleştirmekte ve Muâviye yüzünden ümmetin önü alınamaz ihtilaf ve görüş farklılıklarına doğru sürüklendiğini ifadeye çalışmaktadır (ss. 196-225).

“*Kitâbu Medhi'l-Kille ve Zemmi'l-Kesre (Azlığı Övme ve Çokluğu Yerme)*” kısmı, aslında doğrudan İmâm Zeyd b. Ali'nin hurûcunu (isyan) konu edinmektedir. İmâm Zeyd, bu kısımda Kur'ân'dan azlığı öven ve çokluğu yer/eneleştiren nasları (âyet) delil olarak kullanmakta ve böylelikle de hurûcu dolayısıyla kendisini eleştiren Şam ehline cevap vermektedir (ss. 228-232). Azlığı öven âyetlere Bakara (2), Âl-i İmrân (3), Nisâ (4), Mâ'ide (5), A'râf (7), Enfâl (8), Hûd (11), Nahl (16), İsrâ (17) surelerinden deliller getiren Zeyd b. Ali, aynı şekilde çokluğu kötümeye de Bakara (2), Âl-i İmrân (3), Nisâ (4), Mâ'ide (5), En'âm (6), A'râf (7), Enfâl (8), Tevbe (9), Yûnus (10), Hûd (11), Yûsuf (12), Ra'd (13), İbrâhîm (14), Hicr (15), Nahl (16), Kehf (18), Enbiyâ (21), Mü'minûn (23), Furkân (25), Şu'arâ (26), Neml (27), Kasas (28), Ankebût (29), Rûm (30), Ahzâb (33), Sebe' (34), Yâsîn (36), Saffât (37), Sâd (38), Zümer (39), Mü'min (57), Fussilet (41), Câsiye (45), Ahkâf (46), Fetih (48), Hucurât (49), Zâriyât (51), Tûr (52), Kamer (54), Vâkı'a (56), Hadîd (57), Sâf (61), Mülk (67), Kalem (68) ve Hâkka (69) surelerinden âyetleri delil olarak getirmektedir (ss. 232-258).

Üçüncü halife Hz. Osmân'ın, müslümanlar tarafından öldürülmesinin çok acıklı ve üzüntü verici bir durum olduğunu belirten Zeyd b. Ali, Şamlı birisine cevabında şu sözcükleri dile dökmektedir: “Her ne zaman ki Şamlı sözünü bitirince Zeyd b. Ali şöyle dedi: Sen Osmân'ın öldürülmesinin özel bir durum olduğunu ve cemaatin Osmân'la birlikte olduğunu iddia ettin ve diyorsun ki: O, mazlum olarak öldürüldü. Vallahi, onu, Muhâcir ve Ensâr müslümanlarından daha önce kendisine iyilikte tâbi olan bir cemaat öldürdü. Hayır, şüphesiz müslümanlar onu öldürdü; fakat bazıları öldürdü, bazıları öldürülmesini seyretti. Herkes, onun zalimce öldürülmesine yardımcı oldu. Bu, aynen cenazelerdeki duruma benziyor, müslümanlardan bazıları kılıyor, kılmayanlar da kılmış gibi oluyor...” (ss. 263-264). Hz. Osmân'ın zalimce ve hunharca öldürülmesinden aşırı derecede müteessir olan Zeyd b. Ali, ümmetin âlimlerine bu meyanda şöyle seslenmektedir: “...Ey Âlimler Topluluğu! Allah'tan mükâfatınızı almanızı, O'ndan korkmanızı, O'na itaat etmenizi ve çok küçük bir bedel karşılığında O'na itaatten uzak durmanızı size vasiyet ediyorum. Şüphesiz dünyada önem verdiğiniz ve yaptığınız her şey, Allah'ın kendilerinden uymayı ve muhafaza etmeyi istediği emir ve nehiyelerine riayete devam eden âlim kulları için süs kıldığı şeylere aykırı değildir” (ss. 267-269).

Emri bi'l-ma'rûf ve nehyi 'ani'l-münkerin, her müslümana farz olduğunu kabul eden İmâm Zeyd, İslâm'a daveti, zulümden uzak durmayı, zalimi reddetmeyi, fey'i ve ganimeti yerlerine göre taksim etmeyi, sadakaları alıp yerlerine koymayı, dinin hududunu korumayı, sıla-i rahim yapmayı, ahde vefa göstermeyi, iyilik yapmayı ve haramlardan kaçınmayı da emri bi'l-ma'rûf ve nehyi 'ani'l-münkerin birer unsurları olarak görmektedir (ss. 269-271).

Haklar risâlesinde, Allah'ın kulları üzerinde hakkı olduğunu ispata çalışmaktadır. Öyle ki, Allah, insana yaratılışından tutun da yeryüzünde bahşetmiş olduğu nimetlerine varıncaya kadar, birçok lütuf ve ihsanda bulunmuştur. Âyetlerle de, her zaman bu gerçeği insana hatırlatmak istemiş ve Allah karşısında insanın bir şükür borcu olarak ibadet ve itaatleri yerine getirmesini ondan istemiştir (ss. 278-282). *Medine risâlesinde* ise, Medine'de bulunduğu sırada İmâm Zeyd b. Ali'ye sorulan sorulara onun verdiği cevaplar konu edilmiştir. İmâm Zeyd, bu risâlesinde imân-küfür, imâmet-hilâfet, zekât-namaz, sahabe râvilerinin rivayetleri, ilim-hikmet, Ehl-i Beyt, Sâmirîler'in durumu, Talha-Zübeyir ve Ayşe'nin konumu gibi muhtelif sorulara cevaplar vermiştir (ss. 283-289).

İmâm Zeyd b. Ali, bu bölümde son olarak "*Kur'ân'ı te'vîl*" ile bazı âyetleri "*tefsîr*" etme yöntemi üzerinde durmakta ve özellikle de Kur'ân'ın te'vîl anlayışı sorununa eğilmektedir (ss. 290-325). Yazara göre, Kur'ân'ı te'vîl konusunda, yine Kur'ânî ve Peygamberî bir usul izleyen Zeyd b. Ali, te'vîlin yalnızca âlimlere has bir özellik ya da onu sadece âlimlerin bilebileceği veya yapabileceği kanısındadır (ss. 318). Zira Kur'ân'ı anlama, yorumlama ve te'vîl etme konusunda, parçacı bakış açılarının tamamen ötesinde bütüncül bir yaklaşım biçimi geliştirilmesi düşüncesini savunan İmâm Zeyd, Arap şiiri ve dilinden tutun da bütün dinî ve derûnî ilimlere varıncaya kadar onlardan yararlanması gerektiği kanaatindedir. Bu bağlamda yazarın İmâm Zeyd hakkındaki şu sözleri kayda değerdir: "Arap şiiri ve edebiyatına vakıf olan Zeyd b. Ali, tefsîre muhtaç âyetler hakkında son derece önemli ve orijinal görüşler ortaya koymuştur. Onun yapmış olduğu tefsîr ve açıklamalar, şimdye kadar bu âyetlerin büyük bir kısmının daha sonraki müfessirlerce doğru anlaşılmadığını ve günümüzde el altında bulunan tefsîr ve meâllerde eksik ve yanlış aktarmalarda bulunulduğunu gözler önüne sermektedir. Bu bakımdan, Zeyd b. Ali'nin Kur'ân âyetleri hakkındaki açıklamalarının bilinmesi, günümüzde Kur'ân'ın doğru anlaşılmasına büyük bir katkı sağlayacaktır" (ss. 324).

Yazar, eserin üçüncü ve son bölümünde ise, İmâm Zeyd b. Ali'ye ait bazı hutbeler, dualar ve onun kaleminden sadır olmuş olan bazı şiirlerini konu edinmiştir. Yazar bu burada, İmâm Zeyd b. Ali'nin hutbelerine "Takvâ Hutbesi"ni, "Hurûctan Sonraki Hutbesi"ni, "Cihad Bayrakları Sallandıktan Sonraki Hutbesi"ni ve "Savaşın Başlamasından Önce Arkadaşlarına Olan Hutbesi"ni örnek olarak verirken; "Kûfeliler", "Ömer b. 'Abdilazîz", "Nasr b. Seyyâr", "Kur'ân", "Hurûc (Ayaklanma)", "Ehl-i Beyt", "Menzile'nin Tefsîri", "Arkadaşlarını Savaşa Teşvik", "İmâmet ve İmâmın Vasıfları", "Kendisine İtaat Edilmesi Gereken İmâm", "Beklenen İmâm", ve "Tenâsuhu Savunanlar" isimli nasihatlarını da onun vaazlarına örnek vermektedir (ss. 325-344). Yazar bu kısımda ayrıca, Zeyd b. Ali'nin "ölüm", "takvâ", "öğüt", "günahkâr", "câhilin özellikleri", ve "te'vîl" konularındaki söz ve açıklamalarını da işlemiştir (ss. 344-348).

Diğer taraftan yazar bu bölümde, Zeyd b. Ali'nin ağzından dökülen dua ve yakarışlarına da yer vermiştir. Bunlar daha çok, Allah'a sığınma, yakarma ve O'ndan af ve talepte bulunma mahiyetinde olan sözleridir (ss. 349-354). Ancak bu duaların en dikkat çekici ve ilgin olanı ise, hurûcuna (ayaklanma) bir gün kala Şam'a dönüşünde

yapmış olduğu şu duasıdır: “Allah’ım! Bizi fitne sapıklığı sardı, şaşkınlık perdesi üzerimize çöktü. Zillet ve aşağılık bizi yendi. Dinine inanmayanlar bize hükmetti. Bize ait olan şeyler el değiştirdi, imâmetimiz elimizden alındı. İktidarımız fâsıklar arasında mirasa dönüştü. Yetimin ve dulların malları, oyun ve eğence peşinde harcandı. Allah’a saygı duymayanlar, Allah’ın malını talan etti... Allah’ım! Batıl meyve verdi, sona gelindi. Gölgesi kalınlaştı, dal budak sardı. (Batıl ağacın) sürgünleri çoğaldı, komşularını (etrafındaki dalları) sıkıştırdı... Allah’ım! Batılı tutanla boğuşacak, batılın pazarını, hörgücünü yok edecek ve burnunu koparacak hak bir el ver... Allah’ım! Batılın güneşini dür, ışığını söndür. Başını hakikatle kopar, ordularını dağıt ve batılı tutanların kalplerine korku sal... Allah’ım! Adalet gününün seherini aydınlat, gece olmasın, ebediyete kadar hep adaletin aydınlığı sürsün. Bize sağanak sağanak indirdiğin adil bir gençlik ver ve o gençliği baş tacı (devlet) yap... Allah’ım! Ölü kalpleri adaletle dirilt, arzuları birleştir, iptal edilen ilkeleri, ihmâl edilen kuralları adaletle ayağa kaldır; açları, susuzları onunla doyur. Muhammed’in (sav) zürriyetinden yorgun bedenleri, onlara tâbi olanları, yardımcılarını ve sevenlerini adaletle dinlendir. Kudretinle ve rahmetinle Yâ Rabbi! Onların refaha kavuşmalarını ve tekrar güç kazanmalarını çabuklaştır” (ss. 352-353).

Yazar, eserin bu bölümünün sonunda da Zeyd b. Ali’ye aidiyeti kesinleşmiş ve onun kaleminden sadır olan bazı şiirlerinin tercümelerini sunmuştur. Bu şiirler mahiyeti itibarıyla Allah, Muhammed (sav), sevgi, hak, adalet, dünya, ölüm, nefis, savaş, Ehl-i Beyt konularında temerküz etmiştir (355-360).

Özetle; Prof. Dr. İsa DOĞAN’ın *İslâm’ın Âlim Modeli İmâm Zeyd b. Ali’nin Mektupları* isimli bu çalışması, İmâm Zeyd b. Ali’nin hayatı, kişiliği, görüşleri ve çağımızdaki önem ve değerü konusunda olduğu kadar kelâm ve mezhepleri tarihi ve edebiyatı hakkında araştırma yapmak isteyenler için de önemli bir kaynak niteliğindedir. Zengin içeriği ve düzgün tercümesi ile özellikle de kelâm ve mezhepler tarihi ilmiyle ilgili meselelere geniş bir ufukla bakmayı sağlayan bu eserin, insanımızın din ve bilim algısına hatta yaşantısına önemli katkılar sağlayacağını söylemek pekala mümkündür. Belki bunlardan daha da önemlisi, Zeyd b. Ali’nin Kur’ân ve Peygamber anlayışı başta İslâm olmak üzere İslâmî ve dinî ilimlerin yeni bir tasavvurla ele alınmasına ve anlaşılmasına olanak taniyacaktır. Açıktır ki, arzu edilen ve ideal kabul edilen bir İslâmî terminoloji ve metodoloji, “parçacı” ve “konulu” yaklaşımların tamamen ötesinde varlık bulan ve Zeyd b. Ali’nin Kur’ân’a bağışında gizemli kalan, esrarenç bir “bütüncül” bağış açısıyla elde edilebilecektir.